

Bir Mahzun Ve Şaşkın Adamın Düşatlası Üzerine Öttürmeler Reha YÜNLÜEL

*gözlerin
güneşin okları gibi parlak
aydınlatıyor karanlıkları
bir şimşek gibi çakmak çakmak (*)*

İhsan Oktay Anar'ın ilk romanı "Puslu Kıtalar Atlası", İletişim Yayınları'ndan 1995 yılında çıkmış. İkinci sayfadaki künyede, Anar'ın 1960 doğumlu ve Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptığı düşünülür...

Romana, Hulki Aktunç da genel değerlendirme niteliğinde ve Anar'ın romancılığını ne derecede anladığını tereddüde düşürecek derecede *önemsiz ve garip bir önsöz* yazmış, "*Yeni Roman Ülkelerinde*" diye...

Romanın mekânı ve zamanı

Mekân İstanbul'dur, zaman ise 1681-1684 arasındır.

1681, çünkü:

"Ulema, cühela ve ehli dubara; ehli namus, ehli işret ve erbab-ı livata rivayet ve ilan, hikâyet ve beyan etmişlerdir ki kun-ı Kâinattan 7079 yıl, İsa Mesih'ten 1681 ve Hicretten dahi 1092 yıl sonra, adına Konstantiniye derler tarrakası meşhur bir kent vardı." (s.13)

1684, çünkü (1):

"Ben de düşünüyorum, dolayısıyla varım, ama kimim? Galata'da, Yelkenci Hanı bitişiğinde ikamet eden Uzun İhsan Efendi mi, yoksa bugünden tam üç yüz sekiz yıl sonra, sözgelimi İzmir'de oturan mahzun ve şaşkın adam mı? Hangimiz düş ve hangimiz gerçek?" (s.237, abç.)

Romanın Rende-kâr'ı

1681, René Descartes'ın, kısaca "Yöntem Üzerine Konuşmalar" (*Le Discours de la Méthode Pour Bien Conduire Sa Raison et Chercher La Vérité dans le Sciences, la Dioptrique et des Météores*) olarak bilinen kitabının ilk yayım tarihinin kırkdört yıl sonrasındır.

Anar, René Descartes'ı (Röne Dekart) Rende-kâr olarak deforme eder ve yedirir romanına. Aynı şekilde "Yöntem Üzerine Konuşmalar"ı da çok güzel bir kurguyla "Zagon Üzerine Öttürmeler" şeklinde... (2)

Gerçi, Rende-kâr, Anar'ın buluşu mudur yoksa ilk çevirisinden beri mi böyledir; bu, edebiyat tarihçilerinin araştırıp bulacağı bir konudur.

Romanın ana problemi

"Düşünüyorum öyleyse varım"dan hareketle varoluşun temellerini arayan Descartes'ın problemi Anar, romanına, Uzun İhsan Efendi'nin problemi olarak kırar, kaygılar, kurgular.

Mantık kartezyendir, kartezyen mantığı allak bulak eden soruysa muhteşem:

"(...) Kendi kendine, 'Düş görüyorum' dedi, 'Düş gördüğümde şüphe edemem. Düş görüyorum, öyleyse ben varım. Varım ama ben kimim?' (...)" (s.45)

"Gördükleri ister gerçek ister düş olsun, bundan gerçeği ya da düşü gören bir öznenin varlığı çıkıyordu. Şu durumda bütün bunları gören bir kişi olarak o, vardı. 'Rende-kâr'ın dediği gibi ben varım' diyordu, 'Peki ama ben kimim? Ayna bana İhsan Efendi olduğumu söylüyor, rüyamdaki ayna ise Bünyamin olduğumu

söylüyor. Ben kimim? Bütün bunları gören özne aslında kim?" (s.46)

"Düşünüyorum öyleyse varım", "düşlüyorum öyleyse varım"a dönüşür. "Gerçek" nerede bitiyordu, "düş" nerede başlıyordu bilinmez. Hangisi hangisine göre gerçek, hangisine göre düştür? Gerçek düş'e, düş gerçeğe karışır, dönüşür.

İşte bu karmaşa, bu "gerçek'ten düş'üş", gidişli-gelişli ve kesişmeli olarak daire şeklinde bir sarmallar zinciri olarak gözler önüne serilir, serpilir...

Ve en son, Anar, bu sarmallar zincirinden oluşmuş daireyi hınzırca makaslayarak zincirin iki ucunu da boşluğa salar:

"Ne var ki ben, kendimle ilgili bazı meseleleri hâlâ çözebilmiş değilim. Rende-kâr düşünüyorum olmasından varolduğu sonucuna çıkarıyor. Ben de düşünüyorum, dolayısıyla varım, ama kimim? Galata'da, Yelkenci Hanı bitişğinde ikamet eden Uzun İhsan Efendi mi, yoksa bugünden tam üç yüz sekiz yıl sonra, sözgelimi İzmir'de oturan mahzun ve şaşkın adam mı? Hangimiz düş ve hangimiz gerçek? Düşünüyorum, o halde ben varım. Düşünen bir adamı düşünüyorum ve onun, kendisinin düşündüğünü bildiğini düşünüyorum. Bu adam düşünüyor olmasından varolduğu sonucunu çıkarıyor. Ve ben, onun çıkarımının doğru olduğunu biliyorum. Çünkü o, benim düşüm. Varolduğunu böylece haklı olarak ileri süren bu adamın beni düşlediğini düşünüyorum. Öyleyse, gerçek olan biri beni düşlüyor. O gerçek, ben ise bir düş oluyorum." (s.237)

Romanın dokusu

Sarmallar

Anar, söz sanatlarının ve görsel sanatlardan özellikle sinemanın kurgu tekniklerinden en zorunu, helezonî (sarmal) kurguyu kullanarak, özellikle romanın ana/alt yapısını başarıyla dokur.

Sarmal kurgu; şeylerin, kişiliklerin ve olayların, farklı zaman ve/veya mekânlardaki -kimi kez aynı, kimi kez farklı- şeyler, olaylar ve kişiliklerle -geriye ya da ileriye yönelik gidiş dönüşlerle- bağlantılandırılması, birbirlerinin üzerine düşürülmesidir.

Burada Anar'ın sarmal kurgusunun mistik/metafizik karakterinin altı da çizilmelidir.

Bu sarmal kurgu, sözkonusu karakteriyle birlikte, Anar'ı (1992), özellikle *"Before The Rain (Yağmurdan Önce)"*(n)in (1994) Manchevski'sine ve yer yer de *"Underground"*ın (1995) Kusturica'sına yaklaştırır (3).

a) Gerçek-düş sarmalı

Gerçeğin düş'le birbirine karışması, romanın ana/alt yapısını oluşturmaktadır. İşte bu, hangisinin hangisine karıştığı oldukça belirsiz puslu (4) karışım, romanın başından sonuna değin belirleyici rol oynar.

b) Teori-pratik sarmalı

Uzun İhsan Efendi, ki ancak romanın sonunda romanın baş ve hatta tek kahramanı olduğunu anlayabileceğimiz bir güzellikte bezenmiştir. Bir "mapamundi" yani bir dünya haritası yapmayı kafasına koymuş, evinden hiç çıkmayan teorik bir maceraperest.

Dayı oğlu Arap İhsan ise gerçek bir maceracı, ince ruhlu bir korsandır. Bünyamin de silik karakterine karşılık dayısı kadar olmasa dahi maceradan maceraya sürüklenen bir kişiliktir.

Uzun İhsan Efendi ile Arap İhsan arasındaki teori-pratik çatışması -ve aynı zamanda Arap İhsan'ın ince ruhluluğu- romanda, Arap İhsan'ın yatakta horul horul uyumakta olan Uzun İhsan'a alaycı bir şekilde sarfettiği şu sözlerde öz olarak gözlenir:

"Ey kör! Aç gözünü de düşlerden uyan. Simurg'u göremesen de bari küçük bir serçeyi gör. Kaf Dağına varamasan bile hiç olmazsa evinden çıkıp kırlara açıl; böcekleri, kuşları, çiçekleri ve tepeleri seyret. Bırak dünyanın haritasını yapmayı! Daha hayattayken bir taşı bir taşın üstüne koy. Gülleri ve bülbülleri görmeyip gün boyu evinde oturan adam Dünyanın kendisini hiç görebilir mi?" (s.21)

Bu teori-pratik çatışması, Uzun İhsan'ın, oğlu Bünyamin ile olan ilişkisinde de mevcuttur. Bünyamin'in

lağımcılara katılması bölümünde:

"Vardapet, Bünyamin'in ağzından girip burnundan çıkarak onun maceracı ruhunu tutuşturur gibi olmuştu. Fakat babasına olan saygısından dolayı delikanlı kendi fikrini söylemeye çekindi. Bununla birlikte Uzun İhsan Efendi oğluna, 'Buradan gitmek istediğini biliyorum oğlum' dedi, 'Kendime hâkim olabilseydim belki de seni, çoktan içine girdiğim bu maceraya bırakmazdım. Sana olan sevgim biricik oğlumu tehlikeye atmama engel oluyor. **Ama bilmek ve şahit olmak en büyük mutluluktur** (abç). Macera ise büyük bir ibadettir; çünkü O'nun eserini tanımanın başka bir yolu olduğunu görebilmiş değilim. Kendi payıma ben, dünyayı rüyalarımın keşfetmeye çalıştım. Bu, yeterince cesur olmadığının bir göstergesi olabilir. Aynı hatayı senin de yapmana yolaçmak istemiyorum. Sana izin veriyorum, git. Git ve benim göremediklerimi gör, benim dokunamadıklarımı dokun, sevemediklerimi sev ve hatta, bu babanın çekmeye cesaret edemediği acıları çek. Dünyadan ve onun binbir halinden korkma". (s.54-55)

Aynı teori-pratik çatışması, son kertede (düş atlasının sonunda) Uzun İhsan'ın, oğlu Bünyamin'e bir düşnot'u olarak ortaya çıkar:

"(...) Büyük dayın Arap İhsan, o muhteşem külhani, boşluğu ve karanlığı okuyan benim gibi bir korkağın, adım bile atmaya çekindiği gerçek dünyanın haritalarını çizen biriydi. Yıllar önce öldü, ama kahkahası hâlâ çınlıyor ve düşü zihnimde hâlâ yaşıyor. **Onu neden mi düşledim? Belki de senin, biricik oğlumun onu tanımasını istedim, o kadar.**" (s.236, abç)

"Kendisinden düşler yarattığım Boşluğun atlasını. Atlas Vacu'i'yi bu yüzden yazdım: **Sen okuyasın diye değil, yaşayasın diye.**" (abç).

Zihnimde bir düş olan sevgili oğlum (abç), işte böylece zavallı babanın yaşayamadıklarını yaşadın ve dokunamadıklarına dokundun. Bir babanın kendi oğlundan bekleyeceği şekilde kahraman değildin. Son derece silik ve mütevaziydin. Bununla birlikte, arada bir senin kulağına, karakterinle bağdaşmayacak sözler fısıldamadan edemedim. Çünkü düşler görmektense, boşluğun kendisine tapan insanlar karşısında küçük düşmeni istemedim. Sonunda, senin için düşlediğim macerayı yaşadın ve böylece senin için yazdığım atlası okumuş oldun. Artık benden öğreneceğin nihai şeyi öğrenmiş oldun." (s.236-237)

c) Uyku/uykusuzluk illeti sarmalı

Bir sefer dönüşü Arap İhsan'a ganimet olarak düşen, esir, yedi yaşındaki "haşarat", uykusuzluk illeti çeken, yaramazlığı bayraklı velettir Alibaz.

"Onun dünyasına aşina olmayanlar, rüya görmediği için üzülen bu oyunbaz çocuğun aslında alacalı düşler kadar renkli bir âlemde yaşadığını nereden bilebilirlerdi?" (s.23)

Ayrıca, bkz.: meyhanenin gedikli demkeşinin anlattığı "mutsuz çocuk" hikâyesi, s.191-192.

Turan kahramanı Efrasiyab'ın maceralarını kendisine gündüz düşü eden Alibaz, daha sonra bir çete kuracak ve kentin tüm oyuncakçıları ile şekercileri başta olmak üzere bilumum esnafını talan edecektir. Anar'ın Alibaz kurgulaması, büyüklerin düşlerine çocukların düşleriyle çelik çomak oynattığı önemli bir harçtır.

Anar, Alibaz'ın uykusuzluk illetini sarmal bir biçimde, Uzun İhsan Efendi'nin kendisini uykusuzlukla cezalandırdığı tüccara bulaştırır. Oradaki bir başka sarmal da senelerdir uyuyan han bekçisi ile tüccarın uykusuzluğu arasındaki gerçekötesi sebep-sonuç ilişkisidir. (s.225-234)

Bilginin yüceltilmesi

Bilgi ve bilginin arayışı yüceltilmiş, dokunmuş ve yoğrulmuştur romanda. Bu arayış özellikle Uzun İhsan Efendi'nin evinden hiç çıkmadan yapmaya çalıştığı dünya atlası ile Kubelik'in (5) insan atlasında net bir şekilde görülür. Bilgi, Kubelik'te, ölümün göze alınması ile kutsanır.

Aynı arayış, Ebrehe'de herşeyin ve hiçbir şeyin hammaddesi olarak düşünülen "boşluğun" imâlinde; Bünyamin'de ise sadece ve sadece "gerçeğin" ne olduğunda ortaya çıkar. Bünyamin bir görgü tanığıdır. Ebrehe'de, -ki kendisini kıyametten kurtaracak zaman makinası için gerekli olan boşluğun hammadesi, "o para"nın, arayışındadır- "o para" maddi anlamının da ötesinde, merakın ve bilgi arayışının sembolüdür (6).

Fizik-ötesinin fizikle karşılaştığı noktalarda, berisinin kayırıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu, gerek kehanet aynasının, gerek Mehdî'nin, gerekse kıyamet ile kıyametten kaçışı sağlayacak bir tür *zaman makinası* niteliğinde kabul edilebilecek "*topaç*"da net olarak görülür.

Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, sözkonusu arayışların hepsinin birbirine zincirleme şekilde bağlı olduğudur. Herşey ile hiçbir şey "bir"dir ve "bir" herşey ile hiçbir şeydir. Özellikle **varlık-yokluk** ("boşluk") (s.145-147), **hareket-karşı hareket** ("hız") (s.147-148) **ses-sessizlik** (s.200) ve **karanlık-aydınlık** (s.200) konularına ilişkin bölümler bunların birer çelişki değil de *bir-biri* olduklarını göstermektedir.

Doğu-Batı sentezi

Anar'ın, bir doğu-batı sentezi kaygısı yoktur. Anar bu sentezleşmenin ötesinde, dışındadır. Haklı olarak, bu arayışın hangi kılık-kıyafette ortaya çıktığıyla ilgilenmemektedir Anar. Yaptığı, "bilgi" arayışının yönsüzlüğü ve milliyetsizliği ile bilginin evrenselliğini göstermektedir (7).

Velhasıl-ı kelâm, sanatçının sofrası devince...

Herkes sırtlamış bir geçmişi, kervan olmuş, düşmüş yola. Hepsi bir başka geleceğe yollanmış. Sanatçı da işte bu dengiyle kuruyor sofrasını ve gene işte bu yüzden herkesin sofrası ayrı, aynı yahut da benzer oluyor.

Anar, tutkusunu tutkusuna tutkallayan, harman eden bir yazar; felsefeyi edebiyata kavlayan bir sanatçı; bir bestseller yolcusu olan Puslu Kıtalar Atlası ise Türk romancılığında değeri uzun süre anlaşılamayacak bir başyapıttır.

Velhasıl-ı kelâm, bize gelince...

Uzun İhsan Efendi'nin düşünden mi ibaretiz, yoksa Oktay İhsan Efendi'nin mi?

Ve, ya hepimiz birbirimizin düşüysek; ve zaman ve mekân, bu düşler çorbasının ortak tuzuysa?

Dip Öttürmeleri:

(*) Romanın başındaki latince parçanın üçaşağı - beşyukarı çevirisi...

(1) Anar, kitabın bitişine tarih atmış: 1992 (1992-308=1684) (; yer adı düşmüş: Karşıyaka.)

(2) "*Yeteri kadar içmesine rağmen Kubelik'in elleri bu kez endişeden titremeye başlamıştı. Tercüme edilmesi istenen kitap kalın sayılmazdı, fakat ince olduğu da söylenemezdi. Ne olursa olsun, onun bu kadar kısa süre içinde tercüme etmek mümkün değildi. İşte! Arap İhsan gömleğinin içinden bir tomar kâğıtla divit çıkarıyordu. Bereket versin ki çelebilerden biri müdahale etti: Bu kibar zat, Kubelik'in Lisan-ı Frengiyi bildiğini ama tebaa-yı şahanenin lisan-ı şahanesinde habersiz olduğunu söylüyordu. Onun fikrine göre, külhanlarda yattığı sıralarda Kubelik'in ağzı kabadayı taifesi tarafından bozulmuş, lisanı ve lügatı murdar eylenmişti. Yalnızca lisan-ı erazilden anladığı için 'zeker' yerine 'kıllı', 'hasen' yerine 'kıyak', 'hiyle' yerine 'katakullı' gibi kelimelere eğilimliydi. İşte böyle bir zatın yapacağı tercümeden hiç hayır gelir miydi?"* (s.34)

(3) Anar'ı Kusturica'ya yaklaştıran bir başka nokta da, kullandığı ayı ve maymun figürleridir (s.39-43; 213; 219). İnsanoğlu-hayvanoğlu ilişkisinin sıcaklık ayarı, Kusturica'ninkine denk düşmektedir. Aynı şekilde, geçtiği yerlere yıldırım düşürebilen Dertli de Kusturica referanslı olarak kabul edilebilir.

(4) Kitabın isminin "Puslu Kıtalar Atlası" olması da, büyük ölçüde, "gerçeğin" nitelendirilmesindedir. Düş her zaman pusludur zaten, "pus" sıfatını hak eden "gerçeklik"tir...

(5) Anar, Kubeliği, Uzun İhsan Efendi'nin dünyanın atlasını yapma arzusunun paralelinde *insanın atlasını yapma arzusu* olarak tezgâhlar. Bu arzu, Kubelik'i Uzun İhsan Efendi'ye yaklaştırır. Kubelik, daha sonra Uzun İhsan Efendi'nin kişisel tarihinde dönüm noktası olacak Rende-kâr'ı, Arap İhsan'ın zoruyla tercüme edecektir. Kubelik, insan atlasına ilişkin bilimsel merakını da, sonunda, hayatıyla ödeyecektir.

(6) "Sofada Bünyamin'le başbaşa kalan Ebrehe ona şunları söyledi:

-'Yolun sonu göründü sevgili Bünyamin. Benimle birlikte büyük bir bilgi kaynağı da yok olacak diye çok üzülüyorum. Kastettiğim şey, teşkilatın yıllardır biriktirdiği bilgiler. Uzak ülkelerdeki casuslar merkezden haber alamayacakları için artık dağılıp gidecekler. Hazine odasındaki paraları yağma eden şu zavallılara bak. Eğer kitaplıktaki ciltler dolusu bilgiyi kullanabilecek durumda olsalar, talan ettikleri paranın on katını, belki de yüz katını elde edebileceklerini bilmiyorlar. Teşkilattaki altın ve gümüşten yapılma her şeyi yağmaladıktan sonra burayı ateşe vereceklerini de biliyorum. Koskoca bir beyin böylece yok olacak. Ben ise bir günahkâr olarak ölmüş olacağım. Eğer varsa, ötedünyada bir tek şey hissedeceğime eminim: Utanç. Belki de yıllardır, Kıyametten değil, bu duygudan kaçıyordum. Sana gelince Bünyamin, senin Uzun İhsan Efendi'nin oğlu olduğunu ta baştan beri bildiğimden eminsindir muhakkak. Aradığım kişinin sen olduğunu, daha benim hayatımı kurtardığın gün anlamıştım. 'Para' sendeydi, koynunda sakladığın o garip kitabın arasında. Şaşırma! Bundan da haberim var. Sen geceleri uyurken odana girdiğimde farkettim. Evet, odana da girdim. Uyanmana imkân yoktu. Çünkü içtiğin kahvelerde sana derin bir uyku verecek eczalar vardı. Uyurken seni uzun uzun seyrettim. Yüzünün asıl halini düşledim. Babana benziyordun.

Sana karşı hissettiklerimi anlatmama imkan yok. Bir duygu, anlaşılamiyorsa, duygu değildir zaten. Seni ta baştan öldürebilir ve 'parayı' alabilirdim. Ama bunu yapmak istemedim. Çünkü nasıl olsa elimdeydin ve benim için neredeyse o para kadar değerliydin. Sanki kasıtlı olarak karşıma çıkarılmıştın. Böylece güçsüzlüğün ve silikliğün ne olduğunu öğrenme fırsatı buldum. Aynı zamanda gücün ve her türlü iktidar tutkusunun da ne kadar büyük bir erdemsizlik olduğunu da bu sayede gördüm. Hayatta kalabilmek için bizler kadar çaba göstermiyordun. Yokedilmeye çoktan razıydın. Senin amacın varlığını sürdürmek için değil de sanki bambaşka bir şeydi. Sen bir şahittin. Evet, artık bundan eminim. Kesinlikle bir kahraman değildin. O küstahça sözlerini de sanki biri kulağına fısıldıyor ve benimle adeta alay ediyordu. Sanki benim, onların ve herkesin başına gelen bütün şeyler senin görmen, öğrenmen içindi. Gücsüz biri olan sen, her çeşit iktidarın sahibi olan benim üzerimdeydin. Çünkü olaylara müdahale etmeden hepimizi gören, seyreden sendin. Seni ezdiğimizde ağlıyordun. Gücsüzlük belirtisi olarak yorumlanabilen bu şey aslında senin yaşamındı. Oysa biz taşlar kadar güçlü, bir o kadar da cansızdık.

Gücün kendisinin ölüm olduğunu da senden böylece öğrendim. Çünkü seni seyrettim. Ah! Keşke dünyayı da senin gibi seyredip, senin ona baktığın gibi bakabilseydim! Oysa ben ona bir güç malzemesi olarak bakıp onda kendi karanlığımı gördüm. Hayatım boyunca görebildiğim en iyi, en güzel şey sendin Bünyamin. Sana çok şeyler söylemek isterdim. Ama dakikalarım sayılı. Bu yüzden benim için son bir şey yapmanı rica ediyorum. O 'parayı' ben öldükten sonra ağzıma koy ve çenemi bağla. Çünkü onun, hiç kimserin eline geçmesini istemiyorum. Hoşçakal! Hoşçakal Bünyamin!" (s.215-217)

(7) Doğu-batı setezi meselesinde, *bu satırların yazarının* bir tavır koyması gerekirse:

Doğu-batı-kuzey-güney sentezi diye bir şey yoktur. Tüm kültürler aynı bilgi arayışının dalgın kervanında karşılıklı etkileşimlerle ilerlemeye çalışmaktadırlar. Doğu-batı sentezi tartışmaları, değerlendirmeleri, ileri sürmeleri, teorileri, pratikleri, yapaylıklarının yanısıra pratik faydalarının olmaması nedeniyle anlamsızdır da...